

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигдина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

О. О. Вар`ян (Мелітополь)

СТАВЛЕННЯ ДО ДИТИНСТВА В АФІНСЬКОМУ ПОЛІСІ АРХАЇЧНОГО ТА КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДІВ

Діти у Стародавніх Афінах належали до неповноправних верств населення. Вони були виключені із політичного життя та не брали участі в управлінні державою. Водночас, будучи введеними у фратрію, хлопчики розглядалися майбутніми громадянами, які мають бути виховані у відповідності до способу думок і дій держави, що обумовлює актуальність розгляду дитинства в контексті дослідження формування особистості «ідеального громадянина».

Метою роботи є аналіз ставлення до дитинства в афінському полісі архаїчного та класичного періодів.

Джерельна база дослідження представлена археологічними матеріалами, зокрема аттичним вазописом та скульптурою кінця VI–IV ст. до н.е. Історіографія питання включає праці Дж. С. Бахтер¹, Л. А. Бомонт², М. Годдена³, Дж. Е. Морган⁴, С. Патвардхан⁵, колективну працю під редакцією А. Кохен та Дж. Б. Раттера⁶.

Вікові межі дитинства пов'язані зі змістом і завданням навчання та виховання дитини для підготовки до самостійної діяльності, спрямованої на забезпечення відтворення цінностей та традицій громади⁷. На дитину у Стародавній Греції покладалась функція збереження і передачі полісної ідентичності як сукупності культурних традицій та ідеології міста-держави в якості основи громадянства. Завершення дитинства як етапу соціалізації відбувалось з набуттям статусу повноправного громадянина, визначеного не лише віковою, а й функціональною ознакою⁸. Так, Демосфен вказував, що вийшовши з дитячого віку, він міг вести відповідний йому спосіб життя – брати участь у суспільному житті, бути корисним державі, виконувати літургії⁹.

Для античної філософської думки характерний поділ життя на семирічні цикли. За Гіпократом, перші три семирічні цикли – παιδίον або маленька дитина (до 7 років), παῖς або дитина (з 7 до 14 років), μετρίκιον або підліток (від 14 до 21) – були присвячені вихованню та освіті, передували доступу до участі в управлінні полісом¹⁰. Подібна градація використовувалась Аристотелем, який визнавав важливість дитинства у становленні особистості як етапу підготовки до здобуття освіти, під час якого діти мали слухати міфи, розповіді, гідні вільнонародженої людини¹¹. М. Голден та Л. А. Бомонт відзначають, що слово παῖς використовувалось для позначення дитини, яка не досягла повноліття. Відображаючи не просто вік, а й ставлення

громадянської общини, пац досить часто могло застосовуватись батьками до дітей будь-якого віку, в широкому сенсі навіть до рабів як «молодших» за соціальним статусом. М. Голден вказує, що стосовно хлопчиків пац в біологічному і соціальному контекстах характеризувало період до включення в списки дему¹².

Сприйняття дитини у Стародавніх Афінах відобразилось на різниці у формах поховання дітей. В. Влачу наводить дані С. Хубі-Нільсен, який на основі аналізу типів дитячих поховань у афінському полісі протягом 720-400 рр. до н.е. виділяє три вікові групи: немовлята до 1 року, маленькі діти від 1 до 3-4 років, діти старшого віку від 3-4 до 8-10 років¹³. Збільшення кількості поховань дітей віком від 3-4 або 5-6 років, яке відбувається наприкінці VI ст. до н.е. та характерне для V ст. до н.е., на думку С. Хубі-Нільсен, показує зміну соціальних цінностей та може бути пов'язане із ставленням до закононароджених дітей як майбутніх громадян¹⁴. Ми розділяємо думку С. Хубі-Нільсен, засновуючись на тому, що саме наприкінці VI ст. до н.е. відбулась реформа Клісфена, за якою громадянська приналежність стала визначатись за демами, а вік дітей 3-4 роки відповідає першому введенню у фратрію, коли хлопчики ставали учасниками вшанування полісного божества, а отже відбувалось включення їх в общину, яке виступало обов'язковим етапом для подальшого набуття громадянських прав.

Аналізуючи емоційне ставлення батьків до дітей у Стародавній Греції, М. Голден визначає наявність турботи про дитину, зокрема за допомогою захисту іменем, оберегами, медичного нагляду¹⁵. Період раннього дитинства тривав до 7 років та був пов'язаний із ойкосом. До цього часу хлопчики перебували під наглядом матері та няньки, якою переважно була рабиня, рідше вільна жінка. Подальша турбота про дітей доручалась також педагогам¹⁶.

Епітафії класичного періоду на поховальних стелах жінок з позначенням їх як няньок та написом імен вихованців, свідчать про важливу роль няньки у догляді за дитиною¹⁷. Піклування про немовлят стало сюжетом вазопису V-IV ст. до н.е. Червонофігурний лекіф з Еретрії 470-460 рр. до н.е., інв. № 1304 з колекції Афінського національного археологічного музею, передає зображення дитини з захисними амулетами на шії та двох жінок в приміщенні¹⁸.

Образ дитини знайшов відображення у вазописі, архітектурних монументах, скульптурних групах. Для архаїчного періоду типовим є зображення дітей подібно до зменшених дорослих та, переважно, в якості другорядних персонажів¹⁹. Наприкінці V – на початку IV ст. до н.е. збільшилась кількість дитячих зображень у

вотивних рельєфах та вазопісі²⁰. Для мистецтва класичного періоду характерне поєднання в одній композиції образів материнства та дитинства. Діти зображувались під час гри, навчання, участі у релігійних ритуалах, змаганнях, у сюжетах повсякденного життя. Сам образ дитини мав ідеалізоване відображення²¹.

Особливості передачі образу характеризуються сприйняттям стадій дитинства, зображення дитини відрізнялись не лише фізичними формами і зростом, а й одягом, волоссям, жестами. В іконографічних зображеннях діти часто передаються не лише поряд з жінками, а й з рабами²². Для дитячих поховальних рельєфів властивим було зображення поряд з дитиною домашніх тварин²³. Так, хлопчик на хoesі V ст. до н.е., який допомагає юнакам у палестрі, менший за них зростом. На поховальній стелі I пол. IV ст. до н.е. музею мистецтв Принстонського університету поряд з хлопчиком Мнесиклом зображена іграшка – візок²⁴. Подібним є рельєф надгробної плити IV ст. до н.е., на якому хлопчик 3-5 років простягає у руці пташку до свого собаки, який стоїть на задніх лапах²⁵.

Уявлення про вигляд тогочасних дітей дають, зокрема, скульптурні зображення. Прикладом є танагрська статуетка хлопчика GR. 128-1876(1) з колекції музею Фіцвільяма. Скульптурні зображення, виявлені в ході досліджень афінської агори та датовані IV-III ст. до н.е., відображають перебування дітей під опікою няньок та педагогів²⁶.

На ранніх етапах дитинства функцію інкультурації виконували іграшки та ігри, що сприяли набуттю дитиною навичок, моделей поведінки, цінностей культури²⁷. Наявність іграшок свідчить про увагу з боку батьків до розвитку та дозвілля дитини. У комедіях Аристофана батько пропонує купити сину бабки²⁸. Серед іграшок були брязкальця і ляльки, найчастіше представлені у дитячих похованнях та святилищах²⁹. Іграшки, подібні до іграшок метрополії, були виявлені також у дитячих похованнях класичного періоду на території полісів Північного Причорномор'я, зокрема Ніконія, Німфея, Пантікапея³⁰.

Значний вплив на формування дитини справляла участь у соціокультурному житті громадянської общини, яка розпочиналась, на нашу думку, від першого введення хлопчиків у фратрію. Уже в старшому віці діти були не лише глядачами полісних заходів, а й учасниками гімнастичних та мусичних агонів. Діти разом з батьками відвідували жертвопринесення, театральні вистави, свята, були присутні на засіданнях суду³¹. Згідно з Фуکیدом, після очищення Делосу афіняни відвідували відновлені Делоські ігри разом з дружинами та дітьми³². Під час святкування Таргелій процесія дітей,

рухаючись до святилища Аполлона, відвідувала будинки афінян та співала ритуальну пісню, за що діти отримували подарунки. Нести обрядову гілку доручалось хлопчику, який мав обидвох живих батьків.

За участь у святкових процесіях під час фестивалів хлопчиків та юнаків були відповідальні педотриби та гімнасіархи, які здійснювали їх підготовку³³. В якості представників дему або філи, до яких належав батько, хлопчики брали участь у хорі³⁴. Під час Великих Діонісій відбувалось змагання десяти дифірамбічних хорів хлопчиків та хорів чоловіків за філами, комедій, трагедій та сатиричних вистав. Хлопчики були учасниками агонів на Великих Панафінеях³⁵. Стрепсіад у комедії Аристофана «Хмари» нагадує сину Фідіппіду, як той вмовив його під час Діонісій купити іграшку – возик. Фідіппід, будучи шестирічним хлопчиком, вірогідно, разом з батьком перебував на фестивалі³⁶. У «Бджолах» Аристофан вкладає у вуста Клеонослава розповідь про те, як афіняни з метою впливу на геліастів приводили з собою до суду синів та дочок, яких тримали біля себе під час доповіді, закликаючи просити суддів, плакати³⁷.

Таким чином, згідно з археологічними даними, наприкінці VI – у V ст. до н.е. у Стародавніх Афінах відбувається зміна ставлення до дітей. Внаслідок реформи Клісфена дитину, введenu у фратрію, починають розглядати як майбутнього громадянина полісу. В афінському полісі була наявна практика піклування про дітей – захисту іменем, оберегами, медичним доглядом. Свідченням емоційного ставлення до дітей, уваги до розвитку дитини є наявність іграшок, які виконували функцію інкультурації.

Після введення у фратрію хлопчики як майбутні громадяни виховувались у відповідності до цінностей та ідеалів полісу, разом з батьками були учасниками соціокультурного життя полісу – брали участь у вшануванні полісних богів, відвідували полісні та загальногрецькі фестивалі, могли бути присутніми у театрі, засіданнях суду, що становило основу формування їх особистості у пайдейі.

¹ Baxter J. E. The archaeology of childhood: children, gender, and material culture. Walnut Creek, CA, 2005.

² Beaumont L. A. Childhood in ancient Athens: iconography and social history. London and New York, 2012.

³ Golden M. Children and childhood in Classical Athens. The John Hopkins university press, 1990.

⁴ Morgan J. E. Families and religion in Ancient Greece // A companion to families in the Greek and Roman worlds / ed. by Beril Rawson. Wiley-Blackwell, 2011. P. 447-464.

-
- ⁵ Patwardhan S. Individual and the family in athenian society. Student *Library Research Awards*. URL: http://repository.wellesley.edu/library_awards (дата звернення: 02.01.2018).
- ⁶ Construction of childhood in Ancient Greece and Italy / ed. by Cohen A., Rutter B. Princeton, 2007.
- ⁷ Langdon S. Geometric pottery for beginners: children and production in Early Greece // *Pots, workshops and early Iron age society. Function and role of ceramics in early Greece: proceedings of international symposium held at the university libre de Bruxelles, 14-16 november 2013* / ed. by Vicky Vlachou. Bruxelles, 2015. P. 21.
- ⁸ A companion to families in the Greek and Roman world / ed. by Beryl Rawson. Wiley-Blackwell, 2011. P. 291-292; Лупаренко С. Сутність поняття «дитинство» в науковій літературі // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. № 44. С. 286-294.
- ⁹ Демосфен. Речи в 3 т. / отв. ред. Е. С. Голубцова, Л. П. Маринович, Э. Д. Фролов. М., 1995. Т. 3. С. 286.
- ¹⁰ Марру А. И. История воспитания в античности (Греция) / пер. с фр. А. И. Любжин. М., 1998. С. 147.
- ¹¹ Аристотель. Политика // Сочинения в 4 т. / под общ. ред. А. И. Доватура. М., 1983. Т. 4. С. 625-627.
- ¹² Golden M. Pais, «child» and «slave» // *L'antiquité classique*. 1985. Vol. 54. Num. 1. P. 93-97; Beaumont L. A. Op.cit. P. 17-18, 45.
- ¹³ Vlachou V. Death and burial in the Greek world // *Thesaurus cultus et rituum antiquorum*. 2012. Vol. VIII. J. Paul Getty museum, Los Angeles. P. 382.
- ¹⁴ A companion to archaic Greece / ed. by Kurt A. Raaflaub, Hans van Wees. Wiley-Blackwell, 2009. P. 208.
- ¹⁵ A companion to families in the Greek and Roman world. P. 273-274.
- ¹⁶ Golden M. Did the ancients care when their children died // *Greece and Rome*. Oct., 1988. Vol. 35. № 2. P. 153-155; Марру А. И. Указ.соч. С. 200.
- ¹⁷ Adrade de M. M. Funerary spaces: private dedications and the public exposure of women in Athens (6th-4th centuries bc) // *Revista Brasileira de historia*. Sao Paulo. 2011. Vol. 31. № 61. P. 194.
- ¹⁸ Cohen A. Picturing greek families // A companion to families in the Greek and Roman worlds / ed. by B. Rawson. Wiley-Blackwell, 2010. P. 480-481.
- ¹⁹ A companion to Greek art / ed. by Tyler Jo Smith, Dimitris Plantzos. Wiley-Blackwell, 2012. P. 500; Beaumont L. A. Op.cit. P. 149.
- ²⁰ Construction of childhood in Ancient Greece and Italy. P. 43.
- ²¹ Коваль Д. О. Образ дитини в мистецтві античності (Давні Греція та Рим) // Актуальна проблеми історії, теорії та практики художньої культури. Київ, 2009. Вип. 23. С. 229-238.
- ²² Beaumont L. A. Op.cit. P. 17-18.
- ²³ Palagia O. Commemorating the dead: grave markers, tombs and tomb painting, 400-30 bce // A companion to Greek architecture / ed. Margaret M. Miles. Wiley-Blackwell, 2016. P. 375.

-
- ²⁴ The Oxford handbook of childhood and education in the classical world / ed. by Judith Evans Grubbs, Tim Parkin, Roslynne Bell. Oxford university press, 2013. P. 158-164
- ²⁵ Greek funerary sculpture: Catalogue of the collections at the Getty Villa. Los Angeles, 2001. PP. 18-23.
- ²⁶ Miniature sculpture from the Athenian agora / by Dorothy Burr Thompson. American school of classical studies, 1959. P. 19.
- ²⁷ Layne J. M. The enculturative function of toys and games in ancient Greece and Rome. Thesis submitted to the faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, 2008. URL: <http://www.fairplayforchildren.org/pdf/1299572051.pdf>. (дата звернення: 02.01.2018).
- ²⁸ Аристофан. Осы // Комедии. Фрагменты / пер. с др.-греч. А. Пиотровского. М., 2008. С. 242.
- ²⁹ Sommer M. S. Toys, play and swaddling indications of early childhood in Ancient Greece // *Sparen av de sma. Arkeologiska perspektiv på barn och barndom*. 2011. Stockholm studies in archaeology 54. P. 146-148.
- ³⁰ Античные государства Северного Причерноморья / введ. Г. А. Кошеленко, И. Т. Кругликова. М., 1984. С. 31, 228-229.
- ³¹ Исократ. Речи // Исократ. Речи. Письма. Малые аттический ораторы / под общ. ред. Э. Д. Фролова. М., 2013. С. 410-411.
- ³² Фукидид. История. Л., 1981. С. 156.
- ³³ Chaniotis A. Festivals and contests in the greek world // *Thesaurus cultus et rituum antiquorum (ThesCRA)*. 2011. Vol. VII. Festivals and contests. The J. Paul Getty museum, Los Angeles. P. 15, 20, 34.
- ³⁴ Демосфен. Речи. Т. 1. С. 495-496.
- ³⁵ Демосфен. Речи. Т. 1. С. 62, 68; Andreu-Cabrera E., Gonzalez M. C., Ruiz Fco. J. R., Chinchilla-Mira J. J. Play and childhood in ancient Greece // *Journal of human sport and exercise*. 2010. Vol. 5. Issue 3. P. 342.
- ³⁶ Аристофан. Облака // Комедии. Фрагменты. С. 192.
- ³⁷ Аристофан. Осы // Комедии. Фрагменты. С. 255; Гиперид. Речи // Исократ. Речи. Письма. Малые аттический ораторы / под общ. ред. Э. Д. Фролова. М., 2013. С. 472.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тощев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...	481
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622